

Baldomero Falgueras (1915-2005), un antiquari de postguerra

BERNAT PUIGDOLLERS
Museu de Montserrat

*Al poble de Sant Feliu Sasserra
i a la família Ferrer Pujol*

Apunts biogràfics

No resulta senzill seguir les passes de Baldomero Falgueras. En molts aspectes, la seva biografia i trajectòria professional plantegen interrogants difícils de resoldre. El seu caràcter introvertit, les circumstàncies històriques i les pràctiques professionals opaques pròpies de l'època fan difícil seguir-ne el rastre. Tanmateix, gràcies al testimoni dels seus familiars i a alguns documents conservats en el seu arxiu personal, podem reconstruir part d'aquest recorregut.

Dels anys d'infantesa, en sabem ben poques coses. Sabem només que nasqué a Barcelona, al número 2 del carrer de Calders, on va viure durant els primers anys de la seva vida juntament amb els seus pares. Era fill de Baldomer Falgueras Fugarolas, nascut a Breda en el si d'una família provinent de Vidre-res, i de Maria Concepció Carreras, nascuda a Barcelona però amb ascendències a Sant Pere de Vilamajor. Baldomer Falgueras Fugarolas regentava un forn de pa als baixos del mateix edifici on vivia la família, al local amb accés pel número 24 del passeig del Born, i més tard s'implicà en la Federació de Entidades de Industriales Panaderos de Barcelona, de la qual fou secretari (1924) i més tard, president.¹ També formà part de la junta del Centro Industrial de

¹ «La Federación de Entidades de Industriales Panaderos de la provincia de Barcelona, fue elegido, por unanimidad [...]». *La Vanguardia*, 29-1-1924, pàg. 12.

Confitería y Pastelería² i fou designat vicepresident de la Federación Nacional de Fabricantes de Pan l'any 1928.³ Des dels diversos càrrecs que ocupà, procurà fomentar l'associacionisme i la regulació del preu del pa i de la farina. En aquest sentit, són interessants els discursos que pronuncià, per exemple, a Cervera l'any 1929,⁴ la seva intervenció en l'assemblea de la Federació de Gremis de Viandes Fresques⁵ o bé els articles apareguts a la premsa.

El primer punt fosc que trobem en la biografia del fill del matrimoni Falgueras Carreras és la seva data de naixement. Repassant la documentació personal conservada pels seus familiars, trobem diverses dates, algunes en documents oficials, que poden arribar a confondre. Un document conservat a l'arxiu de la família Ferrer Pujol, segellat per la Generalitat republicana el 19 de març de 1937, en temps de guerra, afirma que nasqué a les dotze del dia 24 d'octubre de 1919. En altres documents oficials, en canvi, com per exemple el seu carnet d'identitat, hi apareix una altra data: 16 de juny de 1915, que és la

FIGURA 1. La família Falgueras Carreras davant del negoci familiar, un forn de pa situat al número 24 del passeig del Born. Al mateix edifici, accedint-hi pel número 2 del carrer de Calders, es trobava el domicili familiar (Arxiu Ferrer Pujol [AFP]).

2 «El Centro Industrial de Confitería y Pastelería ha nombrado la siguiente junta directiva: [...]». *La Vanguardia*, 16-3-1924, pàg. 11.

3 «Federación Nacional de Fabricantes de Pan [...]». *La Vanguardia*, 25-12-1928, pàg. 12.

4 «CERVERA. El domingo día 10 del actual se celebró en Cervera una asamblea de industriales panaderos del distrito de Barcelona [...]». *La Vanguardia*, 19-2-1929, pàg. 39.

5 «Se celebró en el «Casal Popular» la asamblea de la «Federació de Gremis de Viandes Fresques» [...]». *La Vanguardia*, 18-12-1932, pàg. 13.

correcta. Molt probablement —i així ho abona el testimoni oral de la seva família— aquest fet és degut a l'intent d'evitar anar al front. Malgrat tot, finalment fou destinat, per les seves dots esportives, a la secció d'esquiadors.

Dels seus anys de joventut, en tenim poques referències. Sabem només que als anys quaranta treballava de forner amb el seu pare⁶ i una referència a la premsa afirma que, l'any 1932, participà en la novena edició del concurs de pessebres organitzat per l'Associació de Pessebristes de Barcelona, on fou guardonat amb un segon premi.⁷ Més enllà d'aquest fet anecdòtic, tot el que en sabem és que tenia un gran interès per l'esport i que, en conseqüència, formava part de nombroses entitats esportives: el Centre Excursionista de Catalunya, la Federació d'Esquí de Catalunya o el Club Natació Barcelona en són alguns exemples.

No tenim constància documental de la seva formació acadèmica més enllà de la certesa que, pels volts de 1931, va cursar estudis a l'Escola Industrial de Terrassa, tal com ens ho indica un carnet d'identificació personal conservat entre els seus papers. En els seus currículums, redactats durant els anys setanta, quan fou nomenat assessor artístic de la Diputació de Barcelona, ell mateix afirma que cursà estudis de Comerç i Peritatge Industrial, però també cursos artístics, museístics i de restauració, complementats amb cursos d'estiu a Gènova i a Milà. Aquestes informacions, però, no les hem pogut contrastar documentalment.

FIGURA 2. Carnet de l'Associació d'Alumnes de l'Escola Industrial, on Baldomero Falgueras cursà estudis (AFP).

6 A l'escriptura de compravenda d'una casa a Queralbs adquirida per l'antiquari, s'hi indica que Baldomero Falgueras treballava de forner. Vegeu la nota número 9.

7 «El jurado calificador del noveno concurso público de Belenes, organizado por la Asociación de Pesebristas de Barcelona». *La Vanguardia*, 14-2-1932, pàg. 11.

Malgrat que no hem pogut seguir-li la pista durant els anys de guerra, sabem que lluità al bàndol nacional, a la companyia d'esquiadors, i que, segons indica ell mateix, rebé diverses condecoracions: Laureada Colectiva de las Brigadas de Navarra, Cruz de Guerra, Medalla de Campaña i Cruz Roja al Mérito Militar, totes entregades l'any 1939. Posteriorment, l'any 1943, li feren a mans la Medalla de Salvamiento de la Federación Española de Esquí.⁸

La seva afició pel món de l'esquí i l'excursionisme va dur tota la família a cercar una casa d'alta muntanya, on passaren llargues temporades. El lloc escollit fou Queralbs. El mes de setembre de 1940 adquirí un petit immoble a Humberto Azemá Enamorado, situat al número 2 del carrer de la Costa. Es tractava d'una petita casa de pastors de planta quadrada de 9 metres, coneguda com Cal Vidret, que va adquirir per 2.500 pessetes.⁹ Uns anys més tard, el mes de juny de l'any 1945, comprà la finca contínua, corresponent al número 4 del mateix carrer de la Costa, a Pere Pintó i Coma per 7.500 pessetes.¹⁰ I encara més tard, posteriorment a 1957, aixecà una tanca al voltant de tot el solar per dignificar la finca. Aquesta finca, que encara va ser de la seva propietat durant força anys, acollí sovint la família, però també amics seus, com, per exemple, el pintor Joan Soler Puig (Barcelona, 1906-1984), que hi passà llargues temporades pintant, tal com ho testimonien moltes obres seves que tenen com a tema el paisatge de Queralbs i el seu entorn. Falgueras i la seva família hi passaren temporades intermitentment, si més no fins a mitjan anys setanta, que se'n van desprendre. Actualment la finca encara es troba en peu i encara s'hi conserven unes rajoles dedicades a sant Pere Almató, familiar per línia materna de Baldomero Falgueras, que de segur va fer col·locar ell mateix.

L'any 1957 el seu pare morí a Barcelona. Falgueras, solter, vivia amb la seva mare, Concepció Carreras Almató, a qui venerava i amb qui mantingué una relació molt estreta fins al final dels seus dies. Poc després, l'any 1959, van adquirir una finca al poble de Sant Feliu Sasserra, a la comarca del Bages. Concepció Carreras descendia, per via materna, de la masia de cal Puig

8 *Hoja rectificatoria de nombres y circunstancias personales cuya presentación es indispensable en el Ministerio de Asuntos Exteriores para la expedición del título de la Encomienda al Mérito Civil*. 1 d'octubre de 1975. Arxiu Ferrer Pujol.

9 *Escritura de venta perpetua otorgada por D. Humberto Azemá Enamorado a D. Baldomero Falgueras y Carreras*. 19 de septiembre de 1940. Arxiu Ferrer Pujol.

10 *Escritura de compra-venta otorgada por D. Pedro Pintor Coma a favor de D. Baldomero Falgueras Carreras autorizada a 30 de junio de 1945*. Arxiu Ferrer Pujol.

d'aquest poble. La seva àvia, Teresa Almató, casada amb Antoni Badia, era germana de qui acabà sent sant Pere Almató, germà dominic, fill de Sant Feliu Sasserra, martiritzat a Tonquín, beatificat l'any 1906 i canonitzat el 1988. L'any 1958, després de la mort del darrer propietari de la finca, el també descendent de la família del sant, Salvi Almató i Espinach, la casa es posà a la venda. Falgueras i la seva mare, orgullosos del seu vincle amb el sant i malgrat no tenir cap lligam directe amb Sant Feliu des de feia generacions, compraren la seva casa natal. A causa del mal estat de conservació de l'edifici, inicià un procés llarg de reconstrucció i adequació que finalitzà l'any 1968, tal com ens ho indica la placa que presideix la font pública construïda per ell mateix i situada a la façana de l'edifici corresponent al Pas Nou. En aquesta reforma s'adaptaren part dels baixos de l'edifici per fer-hi una capella dedicada a sant Pere Almató. Aquesta nova capella estava presidida per un altar barroc amb un quadre del segle XIX que representava el màrtir, obra del pintor Imbert (?). Amb els anys, aquesta capella anà embellint-se amb noves incorporacions, tals com una pica baptismal de pedra, una marededeu d'estil barroc, bancs, objectes litúrgics, etc. L'interior de l'edifici, segons ens expliquen, contenia mobles que pretenien evocar el mobiliari propi de l'època en què visqué el sant. Simultàniament, l'any 1970, promogué la construcció d'un panteó familiar al cementiri del mateix poble, on es dipositaren les restes mortals dels darrers descendents de la família del sant i també s'hi traslladaren —amb processó i oficis— les del seu pare, Baldomero Falgueras Fugarolas. En certa manera, Falgueras convertí la casa de Sant Feliu Sasserra en un petit santuari dedicat a la memòria del sant i, des d'allà, procurà promoure, a la seva manera, a voltes des d'un punt de vista excessivament folklòric, l'activitat cultural del poble i els seus encontorns.

Aprofitant que tenia vincles amb el Servei de Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona —al cap d'uns anys en va ser assessor artístic—, va promoure la restauració del consistori de Sant Feliu Sasserra, una de les poques mostres a Catalunya d'arquitectura civil d'influència renaixentista. Aquesta reforma, capitanejada per l'arquitecte Camil Pallàs, s'inaugurà, en presència del president de la Diputació, Josep M. de Muller i d'Abadal, el bisbe Ramon Masnou i l'alcalde Josep Bruch, l'any 1972. Malgrat tot, es tracta d'una restauració poc afortunada, que va fer desaparèixer l'estructura interior original de l'edifici i alguns elements patrimonials rellevants. Al mateix temps, es va inaugurar una biblioteca pública —anomenada Sant Pere Almató— a la part alta de l'edifici i la restauració de la portalada romànica de l'església dedicada a Sant Feliu.

FIGURA 3. L'any 1957 Baldomero Falgueras adquirí la casa natal de sant Pere Almató — familiar seu —, situada al poble de Sant Feliu Sasserra. Als baixos de la casa hi féu construir una capella dedicada al màrtir. A la fotografia es pot veure tal com era poc després de la seva benedicció (arxiu particular).

També va participar en la restauració de les esglésies de Santa Maria de Lluçà i del monestir de Santa Maria de l'Estany. Falgueras formava part de l'equip col·laborador del cap del Servei de Conservació de Monuments, l'arquitecte Camil Pallàs. Si bé Ferdinandus Serra l'assessorava i intervenia en la restauració d'esgrafiats i Emili Colom en els temes escultòrics, Falgueras l'assessorava en les qüestions de mobiliari, especialment en el mobiliari vuitcentista.¹¹ Tot i així, tant en el cas de Lluçà com en el de l'Estany, però també en el procés de reconstrucció de la cripta romànica d'Oristà, Falgueras i la seva mare hi contribuïren a títol personal, més enllà de la seva vinculació professional amb la Diputació. Així doncs, l'any 1972 donà a la parròquia de Sant Andreu d'Oristà una pica baptismal de pedra i una creu processional tallada en fusta procedents de la seva col·lecció particular. També finançà la reproducció de la marededeu de Santa Maria de Lluçà, esculpida per Emili Colom Comerma (Barcelona, 1924 – Cerdanyola, 2007)¹² i un viacrucis per al poble de l'Estany.¹³

¹¹ Lacuesta, 2000: 139

¹² Agraïm la col·laboració de la família de l'escultor Emili Colom.

¹³ «Inauguraciones en el Berguedà y el Lluçanés [...]». *San Forge*, núm. 86-87 (1972), pàg. 66-70.

D'ofici, antiquari. La botiga del carrer dels Banys Nous

El dia 6 d'octubre de 1949, l'Ajuntament va expedir a Baldomero Falgueras la llicència d'obertura d'una botiga d'antiguitats al número 17 del carrer dels Banys Nous de Barcelona, als baixos de l'antic Palau Fivaller, situat entre la plaça de Sant Josep Oriol, el carrer dels Banys Nous i el carrer de l'Ave Maria.¹⁴ Tanmateix, és molt probable que l'activitat comercial de Falgueras ja es remunti a uns anys abans, encara que la botiga no estigués oberta al públic. Un breu anunci publicat a *La Vanguardia* el 17 de juliol del mateix any 1949 ja fa evident l'activitat comercial al mateix local: «Vendo 2 magníficas armaduras antiguas. Baños Nuevos 17 E (Anticuário)».¹⁵ Aquesta possibilitat queda reforçada per un altre document, expedit el dia 11 del mateix mes d'octubre, en el qual es fa efectiu el pagament de la llicència d'obertura. A la part superior es pot llegir el segell «Alta por inspección» i a la part inferior, «Penalidad desde el año 1946: 749,68 ptas.».¹⁶ Aquesta penalització sembla indicar que, si més no des de l'any 1946, ja s'hi estava desenvolupant una activitat comercial.

FIGURA 4. Baldomero Falgueras fa entrega d'una rèplica finançada per ell mateix de la marededeu de Santa Maria de Lluçà a la dona del president de la Diputació de Barcelona, Josep M. de Muller i d'Abadal, amb motiu de la inauguració de la restauració del monestir de Santa Maria de Lluçà. L'escultura fou tallada i policromada per l'escultor Emili Colom (arxiu particular).

¹⁴ Llicència d'obertura de la botiga del número 17 del carrer dels Banys Nous expedida per l'Ajuntament de Barcelona en data 6 d'octubre de 1949. Arxiu Ferrer Pujol.

¹⁵ «Vendo 2 magníficas armaduras [...]». *La Vanguardia*, 17-7-1949, pàg. 10.

¹⁶ Rebut de pagament de la llicència d'obertura de la botiga del carrer dels Banys Nous amb data 11 d'octubre de 1949. Arxiu Ferrer Pujol.

FIGURA 5. Llicència municipal d'obertura de la botiga d'antiguitats de Baldomero Falgueras, situada des de 1949 als baixos de l'antic Palau Fiveller, al número 17E del carrer dels Banys Nous de Barcelona (AFP).

En tot cas, l'expedició d'aquesta llicència situa l'obertura oficial de la botiga del carrer dels Banys Nous —aleshores situada només al local E de l'edifici— a l'any 1949. El negoci es mantingué en actiu sense interrupcions —amb posteriors ampliacions del local— fins pocs anys abans de la seva mort, l'any 2005. Desconeixem quins van ser els motius que encaminaren la vida professional de Baldomero Falgueras al món de les antiguitats, però en relativament poc temps aconseguí fer-se un lloc en el sector.

No hem localitzat cap inventari ni descripció del gènere que venia a la seva botiga del carrer dels Banys Nous. Tot i així, algunes referències disperses aparegudes en alguns catàlegs i articles de premsa, juntament amb el testimoni oral dels seus familiars, permeten fer-nos-en una idea.

Les primeres referències concretes que trobem d'obres o objectes que van passar per les seves mans daten de 1954. A l'exposició «La imagen de María», organitzada pel Cercle Artístic de Sant Lluc al Palau Moja, Falgueras hi va prestar algunes obres de la seva col·lecció particular. Es tracta de petites figures de la Mare de Déu tallades en ivori datades entre els segles XVII i XIX i d'una talla colonial de la verge en fusta policromada (núm. 386 del catàleg). També hi hem de comptar una creu processional (núm. 443), tallada en fusta amb una representació de la Mare de Déu, que podria ben ser la que, anys més

tard, donà a la parròquia d'Oristà i que es conserva encara actualment a la cripta del temple (figura 6).¹⁷

FIGURA 6. Falgueras, a la dècada dels cinquanta, a l'interior de la seva botiga del carrer dels Banys Nous (AFP).

Encara el 1954 se celebrà al Saló del Tinell una altra exposició de temàtica mariana amb motiu de les Festes de la Mercè. Sota el títol «Exposición de Arte Mariano», acollí una mostra representativa d'algunes de les col·leccions més importants de la Barcelona del moment: Miquel Mateu, Espona, Sala Ardz, Rivière... Segons es detalla en el catàleg, Falgueras hi presentà una Mare de Déu de l'Adoració italianitzant tallada en fusta (núm. 42, 32 x 21 cm) i que data del segle xv. A més, s'hi exposaren algunes petites talles devocionals de la seva col·lecció.¹⁸

¹⁷ *Exposición «La imagen de María» organizada por el Círculo Artístico de Sant Lluc con motivo del Año Mariano e instalada en los salones del Palacio Güell-Comillas* (catàleg de l'exposició) (1954). Barcelona: [Cercle Artístic de Sant Lluc], pàg. 18, 26, 30 i 33.

¹⁸ *Exposición de arte mariano: Fiestas de la Merced, Año Mariano de 1954, Saló del Tinell* (catàleg de l'exposició) (1954). [Barcelona]: Gráficas El Tinell, pàg. 31 i 47.

D'aquell mateix any 1954 tenim referència d'una safata petitòria d'argent que va vendre a l'arquitecte i col·leccionista Xavier Busquets i Sindreu. Tot i així, malgrat conservar-se aquesta factura a l'arxiu del Museu de Montserrat —on desembocà el conjunt de la col·lecció Busquets— no ens ha estat possible localitzar la safata.¹⁹ D'altra banda, l'article «Mis espadas», de Juan Eduardo Cirlot, publicat a *Revista*, també ens relaciona Falgueras amb el poeta, que a més tenia esperit col·leccionista:

Muchos sacrificios me han costado estas espadas, he llegado a justificar la frase que me dijo el anticuario Falgueras: «Los coleccionistas ingleses de espadas van muy modestamente vestidos», pero, al margen del placer estético que me proporciona de continuo mi verja de espadas; dando la razón a las protestas de los adversarios de mi colección, he llegado yo también a preguntarme por qué causa necesito yo poseer siete espadas.²⁰

Un any més tard, de nou trobem obres de la seva propietat a l'exposició que organitzà el mateix Cercle Artístic de Sant Lluc sota el títol «La infancia de Jesús». De les tres obres que hi presentà, en destaquen dues: «Niño Jesús sentado al trono en alabastro», del segle XVIII (núm. 191), i «Niño Jesús recostado en cama» del segle XII (s. núm.) i «Figura de alabastro del siglo XVIII» (núm. 255).²¹ Desconeixem completament la localització actual d'aquestes obres. Així mateix, trobem referències que afirmen que posseïa una col·lecció d'indumentària de cert interès avui també desapareguda, com la majoria d'objectes conservats al seu domicili: «L'expert antiquari i assessor de col·leccionistes, impulsor i dignificador de l'agrupació d'aquests professionals a Barcelona, Baldomer Falgueras, conserva una remarcable col·lecció d'indumentària familiar antiga a la casa pairal de Sant Feliu Sasserra, on nasqué el beat Pere Almató».²² A més, hi hem d'afegir objectes referents a la figura de Jacint Verdaguer, el canonge Jaume Collell i altres personalitats de les lletres catalanes de finals del segle XIX i inicis del XX.

Sembla que la dècada dels seixanta van ser anys pròspers per al negoci. Pels volts de 1960, Falgueras, inspirant-se en el seu pare, membre del Gremi de

19 Arxiu del Museu de Montserrat. Arxiu Xavier Busquets. Factura de 13 d'abril de 1954.

20 Cirlot, 1954.

21 Exposición «La infancia de Jesús. Del portal de Belén al Templo de Jerusalén» organizada por el Círculo Artístico de Sant Lluc en el Palacio del Excmo. S. Marqués de Comillas (catàleg de l'exposició) (1955). Barcelona: [Cercle Artístic de Sant Lluc], pàg. 18, 26 i 32.

22 Torrella, 1988: 40.

Forners, va promoure la creació del Gremi d'Antiquaris de Catalunya, del qual fou president fins l'any 1966, en què renuncià al càrrec per qüestions de salut, encara que en fou nomenat president honorífic perpetu. El mateix any 1960 va rebre un homenatge del Gremi. Amb motiu d'aquesta distinció, va decidir fer obsequi d'una talla —avui dia no localitzada— al Museu Diocesà de Barcelona a través de Mn. Manuel Trens:

El Gremio de Anticuarios ha ofrecido un amistoso homenaje a la persona de su presidente, don Baldomero Falgueras Carreras, haciéndole obsequio de un sentido y bello recuerdo. En la presidencia el señor Falgueras Carreras estuvo acompañado de sus colegas, su señora madre; del prior de los Dominicos de Cardadeu; de doña Marta de Moragas y el doctor Trens, a quien le hizo entrega de una valiosa talla de su colección particular, con destino al Museo Diocesano de nuestra ciudad, para perpetuar dicho homenaje y en memoria de su señor padre.²³

Durant aquests anys Falgueras ja era proveïdor d'algunes col·leccions importants. Segons ens expliquen els seus descendents, tenia tractes comercials amb Salvador Dalí, a qui va vendre una banyera d'època romana, amb Frederic Marès i, per descomptat, amb el Dr. Pérez Rosales, de qui parlarem més endavant. Tampoc podem oblidar la seva participació en el procés d'adquisició, per part de l'alemany Hans Engelhorn, del polèmic claustre del Mas del Vent de Palamós. Falgueras, com a president del Gremi d'Antiquaris, va avalar-ne l'autenticitat i sembla que participà en el trasllat.

No és estrany, per tant, que durant aquests anys deci-

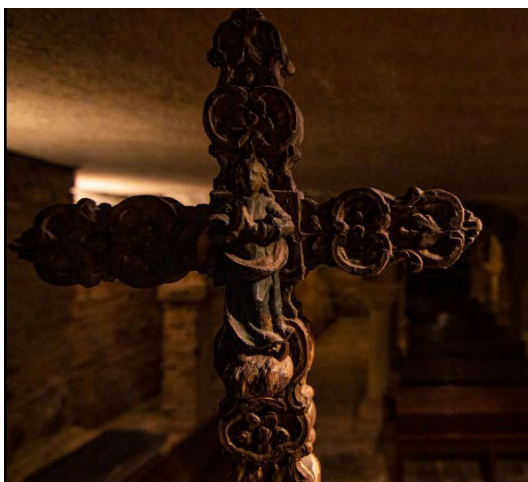

FIGURA 7. Creu processional, actualment conservada a la cripta de l'església parroquial d'Oristà, donada per Falgueras l'any 1972, amb motiu de la inauguració de la reconstrucció de la cripta romànica (arxiu particular).

²³ «Homenaje al Presidente del Gremio de antigüedades [...]». *La Vanguardia*, 20-12-1960, pàg. 34.

dís ampliar els seus locals. L'any 1961 va llogar el local continu a la seva botiga del número 17 E del carrer dels Banys Nous i, en presència de Mn. Joan Llobart, va fer beneir el nou establiment el 15 de novembre de 1961. Uns anys després, tornà a ampliar el negoci incorporant-hi el local que havia estat el restaurant Chanteclair, també a la planta baixa de l'antic Palau Fiveller, de manera que guanyà un accés per la plaça de Sant Josep Oriol.

FIGURA 8. Falgueras, amb un client no identificat i personal contractat per al trasllat d'algunes obres medievals (AFP).

El gènere de la botiga es refermà en l'àmbit de la decoració, especialment en la venda de mobles antics i objectes ceràmics, encara que continuà treballant amb objectes artístics, sobretot dels segles XVII i XVIII. Ell mateix ens parla del gust dels seus clients habituals en una entrevista amb Arturo Llopis publicada a *La Vanguardia*:

El presidente del gremio es el anticuario don Baldomero Falgueras y Carreras. Me habla del auge del románico, de la decadencia del estilo isabelino, que no considera propiamente una antigüedad. Si le preguntamos cuáles son los mejores clientes, nos dirá que los médicos. Después vienen los coleccionistas, escasos, y los decoradores y los artistas, que a veces imponen el gusto. Este, a su vez, se encuentra reflejado en las corrientes europeas de la decoración. Pero un conocimiento profundo de las antigüedades — dice — es muy difícil Aunque se sepa mucho, no se sabe nada. Hay que conocer infinidad de cosas. En nuestro gremio, que hace cinco años que está fundado, pensamos crear una escuela de anticuarios. Para tales logros nos falta andar mucho todavía, aunque ya tenemos nuestro patrón: San

Dámaso. San Dámaso, español, intervino en la reconstrucción de las catacumbas romanas, y de ahí le viene el patronazgo.²⁴

Tot i així, val a dir que també mantenia una estreta relació amb alguns pintors que freqüentaven els bars de la zona de la plaça del Pi, com és el cas de Joan Soler Puig —amb qui mantingué una profunda amistat i que sovint passava temporades a la seva casa de Queralbs, on feia campanyes pictòriques—, Ángeles Tey Planas, habitual de les tertúlies de la plaça Reial, o bé Simó Busom, amb qui coincidí al Bar del Pi, a la plaça de Sant Josep Oriol.

I és que, més enllà de la seva tasca professional com a antiquari, sembla que Falgueras participà activament de l'ambient lúdic del barri. Algunes fotografies confirmen que la botiga del carrer dels Banys Nous va servir d'escenari per a espectacles de dansa flamenca i altres espectacles musicals. Així, se'n revela la relació amb el col·leccionista i promotor cultural Alberto Puig Palau, defensor del món de l'espectacle musical i protector de figures destacades com Joan Manuel Serrat, La Chunga o Lola Flores, que, com Pastora Imperio —així ens ho confirmen algunes fotografies— actuà als soterranis de la botiga de Baldomero Falgueras.

FIGURA 9. Interior del restaurant Chanteclair, situat als baixos del Palau Fiveller, accedint-hi per la plaça de Sant Josep Oriol. A finals dels anys seixanta, la botiga de Falgueras es va ampliar amb aquest local (AFP).

²⁴ Llopis, 1962: 31.

FIGURA 10. Lola Flores i El Pescaïlla als soterranis de la botiga de Falgueras, on, en col·laboració amb Alberto Puig Palau i la seva esposa Margarita Gabarró, s'organitzaven espectacles folklòrics (AFP).

L'aventura suïssa

L'any 1963 Falgueras s'embarcà en una aventura comercial força insòlita en el context dels antiquaris catalans de l'època: obrir una botiga al bell mig de la ciutat de Ginebra, a Suïssa. Segons el testimoni oral dels seus familiars, Falgueras mantenia força contacte amb col·leccionistes estrangers d'arreu d'Europa. A finals de la dècada dels cinquanta entrà en contacte amb el metge suís Erwin Rutishauser (Rorschach, 1904 – Ginebra, 1967), director de l'Institut Patològic de Ginebra. Rutishauser, reconegut internacionalment perquè va embalsamar l'Aga Khan III, realitzava estades a Barcelona amb certa freqüència i havia creat vincles d'amistat i de negocis amb la Ciutat Comtal. Rutishauser era un home amb inclinacions artístiques que combinava la seva professió amb el col·leccionisme d'art i antiguitats. No hem pogut resseguir la seva col·lecció, encara que, en morir, llegà al Museu Etnològic de Ginebra una col·lecció de figures precolombines.²⁵ Sempronio, en un article a la revista *Destino*, ens el descriu de la manera següent:

²⁵ Cabello, 2007: 125.

Rutishauser es, al propi temps, un gran amateur de arte. Cuando viene a Barcelona, donde cuenta como he dicho con excelentes amigos, efectúa fructíferas incursiones en los anticuarios y en talleres de artistas. Es un coleccionista, por ejemplo, de cerámicas de Llorens Artigas. En su país habita en una casa proyectada por Le Courbusier. Y en contraste con el rigor modernísimo del marco, su propietario lleva incesantemente a ella muebles y objetos antiguos.²⁶

Segurament a causa d'alguna d'aquestes incursions per les botigues d'antiquaris de Barcelona Rutishauser i Falgueras iniciaren una relació comercial i d'amistat que els dugué a emprendre aquesta iniciativa efímera que quedà truncada just abans de néixer. Els dos socis pretenien obrir una botiga d'antiguitats i decoració a Ginebra i, amb aquest propòsit, Baldomero Falgueras es desplaçà per primera vegada a aquesta ciutat el novembre de 1962, per inspeccionar el terreny i buscar un local adequat per al negoci.²⁷ Des d'aleshores s'instal·là intermitentment a l'Hotel Rive Fatio, situat al Boulevard Jacques-Dalcroze, número 5, que es convertí en el seu centre d'operacions. Falgueras s'interessà per un local situat als baixos del número 4 de la Place Neuve de Ginebra, propietat d'Hélène Merandon, que hi regentava una botiga de brodats artístics. Aquell mateix mes de novembre, el dia 22, van signar el contracte de compravenda²⁸ i, uns mesos més tard, el 24 de gener, s'iniciaren les obres d'adequació del local.²⁹

Mentrestant, el 16 de gener, es va constituir la societat Falgueras, S.A, que aparegué registrada a la *Feuille officielle suisse du commerce* com «commerce d'antiquités, de tissus d'ameublement et d'articles du même genre; exécution et vente de broderies d'art». S'inicià amb un capital inicial de 50.000 francs repartits en accions.³⁰ La temptativa de negoci va avançar força, fins al punt que Falgueras arribà a confeccionar una llista genèrica dels objectes i les taxes de duana que havia d'assumir pel trasllat del gènere amb què pensava comerciar a Suïssa. El viatge, de Barcelona a Ginebra, s'havia de fer amb un camió amb remolc de 60 m³ o bé amb tren i, segons aquest pressupost, pretenia tras-

²⁶ Sempronio, 1957: 16.

²⁷ Certificat de nacionalitat emès pel consolat espanyol a Ginebra el 23 de novembre de 1962. Arxiu Ferrer Pujol.

²⁸ Contracte de compravenda entre Hélène Merandon i Baldomero Falgueras. Ginebra, 22 de novembre de 1962. Arxiu Ferrer Pujol.

²⁹ Pressupost de reforma del local situat al número 4 de la Place Neuve de Ginebra. 23 de gener de 1963. Arxiu Ferrer Pujol.

³⁰ *Feuille officielle suisse du commerce*, núm. 24, Berna, dimecres, 23 de gener de 1963.

lladar-hi objectes de decoració: mobles i estàtues antigues, ceràmica i objectes decoratius, vaixelles, llums...³¹ Aquest pressupost no porta data, però suposem que deu correspondre al mes de febrer del mateix any 1962.

Malgrat tot, de cop i volta i sense explicació aparent, el projecte s'aturà. No hem trobat correspondència ni dades que ens puguin explicar clarament el motiu de la interrupció d'aquest procés, que ja estava notablement avançat. Tanmateix, una nota manuscrita conservada a l'arxiu dels familiars de Falgueras, escrita en francès per Erwin Rutishauser, ens fa pensar que podria tractar-se de qüestions de salut i ja parla de manera explícita de la renúncia del projecte suís i de la dissolució de la societat anònima.

El fet és que, fos quin fos el motiu, en data de 4 de setembre de 1963, Falgueras atorgà poders a l'advocat suís René Dutoit per vendre, per una xifra superior a 23.000 francs, el capital d'accions de l'empresa Falgueras, SA.³² Pocs dies després, el dia 19, el mateix advocat es posà en contacte amb Falgueras per donar-li la notícia que havia trobat un comprador de la societat per la quantitat de 35.000 francs.³³ Finalment, el 5 de novembre, Dutoit l'informà breument que la venda es va fer efectiva el dia 29 d'octubre.³⁴ Adjunts a aquesta carta es detallen els honoraris dels advocats, notaris, etc. que van intervenir en el procés, que ascendeixen exactament a 35.000 francs. L'aventura suïssa havia arribat al seu final.

Assessor artístic de la Diputació de Barcelona

Com hem vist, la dècada dels seixanta va ser especialment fructífera per als negocis i el prestigi social de Falgueras. Gràcies als seus contactes —fonamentals en els anys del franquisme— aconseguí posicionar-se dins l'Administració i assolir càrrecs rellevants a la Diputació de Barcelona. És molt probable que la relació amb la Diputació s'iniciés a finals dels anys seixanta —no n'hem trobat cap constància anterior— a través del metge i col·leccionista Jesús Pérez Rosales, bon amic i bon client de Falgueras. Pérez Rosales, que havia tingut com a assessor ar-

31 Pressupost de transport i de duana dels objectes que s'havien de traslladar de Barcelona a Ginebra. Arxiu Ferrer Pujol.

32 Carta de Baldomero Falgueras a René Dutoit. 4 de setembre de 1963. Arxiu Ferrer Pujol.

33 Carta de René Dutoit a Baldomero Falgueras. 19 de setembre de 1963. Arxiu Ferrer Pujol.

34 Carta de René Dutoit a Baldomero Falgueras. 5 de novembre de 1963. Arxiu Ferrer Pujol.

tístic de la seva col·lecció l'antiquari Josep Bardolet (1891-1985), començà a treballar durant aquests anys amb Baldomero Falgueras.³⁵ L'any 1970, Falgueras participà activament en el procés de col·locació de la col·lecció Pérez-Rosales al Palau de Maricel de Mar i, a partir d'aleshores, el veiem assistir i participar amb freqüència en les accions de la Diputació. Un any més tard, per exemple, va ser guardonat amb la Medalla al Mèrit Cultural³⁶ i, posteriorment, el 1975, se li va concedir l'Encomienda del Orden del Mérito Civil, que li fou imposada en un acte al Palau el dia 24 de desembre del mateix any.³⁷

Però el primer nomenament oficial data de 1973, any en què fou nomenat assessor artístic de la Presidència de la Diputació, presidència que aleshores requeria en Joan Antoni Samaranch.³⁸ Un any més tard, el 26 de novembre de 1974, es va emetre un decret en què es va nomenar Baldomero Falgueras director dels Museus de Sitges i Vilanova, propietat de la Diputació, en substitució d'Alberto del Castillo.³⁹ Tanmateix, no va prendre possessió del càrrec fins al 24 de febrer de 1975.⁴⁰

FIGURA II. Fotografia del cartell anunciador d'un dels espectacles organitzats a la botiga del carrer dels Banys Nous, aquest cop amb la presència de Pastora Imperio (AFP).

35 Panyella, 2013: 177-204.

36 «La Festividad de San Jorge en el Palacio Provincial [...]». *La Vanguardia*, 24-4-1971, pàg. 29.

37 Carta del president de la Diputació de Barcelona, Joan Antoni Samaranch, a Baldomero Falgueras. 7 de novembre de 1975. Arxiu Ferrer Pujol.

38 «Sesiones Plenarias de la Diputación [...]». *La Vanguardia*, 31-10-1973, pàg. 29.

39 Carta del president de la Diputació de Barcelona, Joan Antoni Samaranch, a Baldomero Falgueras. 24 de novembre de 1974. Arxiu Ferrer Pujol.

40 «Sitges: Don Baldomero Falgueras nuevo director del Museo Provincial suburense y de Villanueva y Geltrú [...]». *La Vanguardia*, 15-2-1975, pàg. 33.

No coneixem amb propietat les tasques promogudes per tots dos museus durant els anys en què en fou director. Tanmateix, per la poca documentació que hem pogut localitzar, pressuposem que se centrà en la conservació dels espais i en la catalogació dels fons dels museus. Així doncs, promogué la restauració de Can Papiol de Vilanova, tal com ens ho revelen els informes que enviava a la Diputació alertant de plagues de xilòfags. Malgrat l'alerta enviada per Alberto del Castillo l'any 1973, les intervencions no es van fer efectives fins l'any 1977, ja que els estralls causats per la plaga començaven a ser insostenibles i podien afectar l'estructura de l'edifici.⁴¹ En el cas dels Museus de Sitges, segons podem veure a través d'algunes cartes entre el col·leccionista i Falgueras, centrà els seus esforços en la catalogació de la col·lecció Pérez Rosales, que anava creixent a mesura que el donant hi incorporava noves peces. Tanmateix, de les cartes d'aquest període també podem deduir que Falgueras estava passant per una etapa de problemes de salut que el mantenien allunyat intermitentment de les seves responsabilitats. Entre les cartes de Pérez Rosales trobem constància de la incorporació de les peces següents al Museu: «dos floreros isabelinos azul y blanco» (18 de maig de 1978); «una careta africana de madera color nogal de unos 20 cm de diámetro», «una figura pequeña de bronca africana sentado juego de dos» (19 d'agost de 1978); «cuatro piezas de cerámica prehistórica [...], atención de mi gran amigo Juan Barrull Martorell» (7 de setembre de 1978); «dos acuarelas representando *Palacio sobre lago y Paisaje* y un dibujo a lápiz naranja *Árboles de invierno* de autor desconocido» (27 de novembre de 1978); «acuarela representando el Palacio Maricel de Mar. Autor Travé Griñó», «dibujo a lápiz desnudo mujer. Autor Francisco Ribera» (2 de gener de 1979); «pintura al óleo rectangular que representa el interior de una cocina del autor madrileño D. Vicente Pastor Calpena [...] adquirido por mí en la sala La Pinacoteca» (26 de gener de 1979); «grupo escultórico en bronce sobre peana de mármol negro del escultor fallecido Ruperto Aparicio Balaguer, que representa el diluvio o catástrofe» (7 de maig de 1979); «Aranjuez, expuesto recientemente en Grifé y Escoda. [...] óleo de Isidoro Lázaro» (31 de maig de 1979); «dos piezas verdes preolmecas pequeñas», «piedra grande premaya primitiva de unos 6.000 años a.C.», «dos cabecitas del premaya de 1.500 años a.C.», «una tortuga chicamel», «figura barro premaya superior» (5 de juliol de 1979).⁴² Totes van ser entregades al conservador del Museu, Genís Muntané.

41 Carbonell, 2018: 90.

42 Cartes entre Jesús Pérez-Rosales i Baldomero Falgueras. Arxiu Ferrer Pujol.

FIGURA 12. Baldomero Falgueras, aleshores director dels Museus de Sitges, acompanya el president de la Diputació de Barcelona, Joan Antoni Samaranch, en una visita al Cau Ferrat. Fotografia realitzada durant la dècada dels setanta (AFP).

Ja en democràcia, l'any 1977, durant el procés de traspàs de competències de la Diputació a la Generalitat restituïda, el president Tarradellas va emetre un decret que anul·lava el seu nomenament com a director dels Museus de Sitges i Vilanova.⁴³ Tot i així, continuà desenvolupant funcions als Museus de Sitges i Vilanova fins l'any 1980, quan, sent president de la Diputació

⁴³ Carta del secretari accidental de la Diputació de Barcelona a Baldomero Falgueras. 17 d'abril de 1979. Arxiu Ferrer Pujol.

Francesc Martí, es va emetre un decret en què s'acceptava la dimissió de Falgueras del càrrec de director dels Museus de Sitges i Vilanova. Això no vol dir, però, que quedés desvinculat de l'entitat. El dia 1 de juliol de 1977, un altre decret el nomenà conservador de la capella del Palau de la Generalitat, dedicada a sant Jordi, patró de Catalunya.⁴⁴ Un any abans, l'any 1976, encara com a assessor artístic de la Diputació, ja veiem nexes entre Falgueras i aquesta capella quan encarregà a Mn. Pere Ribot —amb qui tenia relació pel seu vincle amb Queralbs i les terres de Girona, d'on també provenia la família de Falgueras— uns goigs dedicats a sant Jordi per a la capella del Palau de la Generalitat.⁴⁵ Aquest càrrec de conservador el va mantenir fins que es va jubilar (figura 14).

FIGURA 13. L'antiquari Falgueras acompanya el col·leccionista Jesús Pérez Rosales i el cardenal Casariego en una visita a les instal·lacions del Palau Maricel de Mar, poc després de la inauguració de l'exposició permanent de la donació realitzada pel Dr. Pérez Rosales. (AFP).

44 Carta del secretari interí de la Diputació de Barcelona a Baldomero Falgueras. 1 de juliol de 1980. Arxiu Ferrer Pujol.

45 Carta de Mn. Pere Ribot a Baldomero Falgueras, des de Riells del Montseny a Barcelona. 23 de gener de 1976. Arxiu Ferrer Pujol.

Si tornem a la seva etapa com a assessor artístic de la Diputació, hi ha alguns episodis en els quals es va veure implicat que creiem que val la pena de prestar-hi atenció. Després de la donació del Dr. Pérez Rosales, altres col·leccionistes volgueren destinar les seves col·leccions a la ciutat de Sitges. Entre ells destaca Lluís Tolosa i Giralt, fill del pintor decorador Aureli Tolosa, posseïdor d'una important col·lecció d'indumentària actualment conservada al Museu Tèxtil de Terrassa. Segons ens explica Sílvia Carbonell, que ha treballat exhaustivament aquesta col·lecció i les seves vicissituds, des de 1972 Tolosa ja parla de fer un museu a Sitges amb la seva col·lecció.⁴⁶ Es va estudiar la possibilitat d'instal·lar-la als baixos de l'Hotel Miramar, però finalment es decidí desestimar la proposta. Davant l'amenaça d'expropiació i enderroc de l'edifici on es trobava exposada, en un museu particular creat pel seu propietari al número 12 del carrer de la Mercè, augmentava la necessitat de traslladar totes les peces a algun espai museístic. El mateix any 1972 ja van aparèixer alguns articles a la premsa reivindicant la intervenció de l'Administració en aquest procés.⁴⁷

Segons explica Carbonell, la col·lecció quedà pendent de catalogació durant anys. Si bé es va acceptar l'any 1973 —seguint l'assessorament de Falgueras, Gustau Gili, Juli Villa i Conrad Verdaguer—, fins al 1980 no se n'enllestí

FIGURA 14. Carnet acreditatiu expedit per la Generalitat de Catalunya on consta el seu càrrec com a conservador de la capella dedicada a sant Jordi del Palau de la Generalitat (AFP).

⁴⁶ Carbonell, 2016: 152.

⁴⁷ Alié Puigdollers, 1972: 41.

el catàleg, malgrat la insistència del cap de Cultura de la Diputació.⁴⁸ Entre els papers de l'arxiu personal de l'antiquari es conserva una catalogació sumària manuscrita realitzada pel mateix Lluís Tolosa i Giralt, que fa una relació d'un total de 281 peces de vidre i una altra on es recull el conjunt de 114 devocionaris que també llegà a la Diputació barcelonina, i un catàleg oficial, elaborat per Elena Piquer Pellicer, administrativa de la mateixa entitat, amb una relació de part de les col·leccions tèxtils. Mentre es decidia la destinació final del conjunt, l'Ajuntament de Barcelona expropià l'any 1974 l'edifici del carrer de la Mercè, fet que accelerà el procés. Aleshores, part de la col·lecció es traslladà al Museu Tèxtil de Terrassa, on, del 20 de desembre de 1975 al 2 de gener de 1976, se celebrà una exposició organitzada pel seu director, Francesc Torrella i Niubó, sota el títol de «Galas femeninas. Exposición de indumentaria de los siglos XVIII y XIX». Anys més tard, el 1980, s'acordà que gairebé la totalitat del fons es traslladés definitivament a Terrassa. Dos anys més tard, el conjunt de gairebé mil peces que conformaven la col·lecció ja eren al Museu Tèxtil i el 1983 es van mostrar públicament en l'exposició: «Col·lecció Tolosa d'indumentària i els seus complements», acompanyada d'un petit opuscle. Ja per acabar, centrem-nos en la iniciativa fallida de crear un Museu Enric Monjo a Barcelona. Aquest projecte partia d'una proposta del mateix escultor i tenia dues vies d'acció. D'una banda, l'escultor proposava donar a la Diputació el conjunt —l'edifici i les seves col·leccions— de la Gliptoteca Monjo de Vilassar de Mar, inaugurada el 1964. Enric Monjo, en data de 22 d'agost de 1975, va escriure a Falgueras:

darrerament ens hem creuat dues cartes amb el President [de la Diputació] i li farà saber el nostre decidit propòsit d'establir notarialment el llegat de tot el contingut artístic exterior e interior del Museu de Vilassar a la Diputació de Barcelona.⁴⁹

Un any més tard, segons detallà en una altra carta del 28 de juliol de 1976, desavinences i conflictes amb el conserge de l'edifici i la incapacitat de la direcció per solucionar-los l'empenyeren a decidir traslladar les competències de l'Ajuntament de Vilassar a la Diputació de Barcelona.⁵⁰ Tanmateix, l'escultor morí uns mesos més tard, el 2 d'octubre. Tot i així, l'any 1980, després del tancament temporal del museu, l'Ajuntament de Vilassar de Mar i la Di-

48 Carbonell, 2016: 153.

49 Carta d'Enric Monjo a Baldomero Falgueras. 22 d'agost de 1975. Arxiu Ferrer Pujol.

50 Carta d'Enric Monjo a Baldomero Falgueras. 28 de juliol de 1976. Arxiu Ferrer Pujol.

putació crearen una fundació pública que es va fer càrrec de la gestió de l'equipament fins l'any 2005, en què la Diputació cedí tota la gestió al govern municipal.

L'altre projecte també quedà truncat per la mort de l'artista. Es tractava de crear un museu Monjo a la ciutat de Barcelona, al domicili de l'escultor, situat als números 22 i 24 del carrer de Montevideo, a tocar del monestir de Pedralbes. Durant l'any 1976, l'escultor i Falgueras, que aleshores era el coordinador de Museus de la Diputació de Barcelona, es van creuar diverses cartes preparant la compra d'aquest edifici a canvi d'una pensió vitalícia. La idea que plantejava Falgueras en un informe enviat al president de la Diputació era crear un museu amb les col·leccions de Monjo que entrés en diàleg amb el Museu d'Art Romànic que es plantejava obrir al monestir de Pedralbes. Falgueras descriu l'espai de la manera següent:

El interior del edificio en cuestión consta de anchurosa nave en planta baja, rodeada de jardín y de tres vastas «salas museo» en primer piso, aptas para la instalación de cualquier proyecto o colección de arte plástico catalán del siglo xx, que pudieran presidir muestras de arte ibérico y románico. Se podría disponer de parte de todo el mobiliario interior, de una biblioteca de arte, de una colección de pintura actual de las mejores firmas y de la más fabulosa colección de esbozos en tierras cocidas que, dispuestas en sendas vitrinas, podrían ser compendio de la casi totalidad de la obra emplazada por nuestro maestro internacional a través de todas las fronteras y latitudes.⁵¹

Tanmateix, la proposta fou desestimada i el traspàs de l'escultor propicià que aquesta possibilitat no passés de ser un simple projecte.

FIGURA 15. Retrat de Baldomero Falgueras en la seva etapa de maduresa (AFP).

⁵¹ *Informe-proposta d'adquisició del domicili particular de l'escultor Enric Monjo per convertir-lo en museu, presentat al president de la Diputació de Barcelona. Any 1976. Arxiu Ferrer Pujol.*

Referències bibliogràfiques

- ALIÉ PUIGDOLLERS, Maria Elena (1972). «La Colección de Indumentarias Luis Tolosa, un tesoro olvidado y amenazado de desaparición». *La Vanguardia*, 4-3-1972, pàg. 41.
- CABELLO BAETTIG, Gloria Andrea (2007). *Du Chili au Musée d'Ethnographie de Genève. L'histoire de vie de la collection précolombienne de Jean-Christian Spahni* (Mémoire du Diplôme d'Etudes Supérieures). Ginebra: Université de Genève – Département d'Histoire de l'Art.
- CARBONELL BASTÉ, Sílvia (2016). *El col·leccionisme i l'estudi dels teixits i la indumentària a Catalunya. Segles XVIII-XX* (tesi doctoral). Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Departament d'Història de l'Art i Museologia [en línia]. *Tesis Doctoral en Xarxa* (TDX). <http://hdl.handle.net/10803/399345> [consulta: 16 març 2021].
- CARBONELL CATALÀ, Martí (2018). *El Museu Romàntic Can Papiol: anàlisi de les intervencions* (treball de final de grau). Barcelona: Universitat de Barcelona [en línia]. *Dipòsit Digital de la Universitat de Barcelona*. <http://hdl.handle.net/2445/125320> [consulta: 16 març 2021].
- «El Centro Industrial de Confitería y Pastelería ha nombrado la siguiente junta directiva: [...]». *La Vanguardia*, 16-3-1924, pàg. 11.
- «CERVERA. El domingo día 10 del actual se celebró en Cervera una asamblea de industriales panaderos del distrito de Barcelona [...]». *La Vanguardia*, 19-2-1929, pàg. 39.
- CIRLOT, Juan Eduardo (1954). «Mis espadas». *Revista*, núm. 135, 11 de novembre de 1954. *Exposición de arte mariano: Fiestas de la Merced, Año Mariano de 1954, Saló del Tinell* (catàleg de l'exposició) (1954). [Barcelona]: Gráficas El Tinell, pàg. 31 i 47 [en línia]. *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic* (BDHAH). <https://ddd.uab.cat/record/171049> [consulta: 16 març 2021].
- Exposición «La imagen de María» organizada por el Círculo Artístico de Sant Lluc con motivo del Año Mariano e instalada en los salones del Palacio Güell-Comillas* (catàleg de l'exposició) (1954). Barcelona: [Cercle Artístic de Sant Lluc], pàg. 18, 26, 30 i 33 [en línia]. *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic* (BDHAH). <https://ddd.uab.cat/record/171164> [consulta: 16 març 2021].
- Exposición «La infancia de Jesús. Del portal de Belén al Templo de Jerusalén» organizada por el Círculo Artístico de Sant Lluc en el Palacio del Excmo. S. Marqués de Comillas* (catàleg de l'exposició) (1955). Barcelona: [Cercle Artístic de Sant Lluc], pàg. 18, 26, 32 [en línia]. *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic* (BDHAH). <https://ddd.uab.cat/record/171167> [consulta: 16 març 2021].
- «Federación Nacional de Fabricantes de Pan [...]». *La Vanguardia*, 25-12-1928, pàg. 12.
- «La Federación de Entidades de Industriales Panaderos de la provincia de Barcelona, fue elegido, por unanimidad [...]». *La Vanguardia*, 29-1-1924, pàg. 12.
- «La Festividad de San Jorge en el Palacio Provincial [...]». *La Vanguardia*, 24-4-1971, pàg. 29.

- «Homenaje al Presidente del Gremio de Antigüedades [...]». *La Vanguardia*, 20-12-1960, pàg. 34.
- «Inauguraciones en el Berguedà y el Lluçanès [...]». *San Jorge*, núm. 86-87, (1972), pàg. 66-70.
- «El jurado calificador del noveno concurso público de Belenes, organizado por la Asociación de Pesebristas de Barcelona». *La Vanguardia*, 14-2-1932, pàg. 11.
- LACUESTA, Raquel (2000). *Restauració monumental a Catalunya (Segles XIX i XX). Les aportacions de la Diputació de Barcelona*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- LLOPIS, Arturo (1962). «Mundo vasto y maravilloso. Los anticuarios de Barcelona». *La Vanguardia*, 25-3-1962, pàg. 31.
- PANYELLA, Vinyet (2013). «La col·lecció Pérez Rosales, un capítol de la història dels museus de Sitges». A: Bassegoda, Bonaventura; Domènech, Ignasi (eds.). *Antiquaris, experts, col·leccionistes i museus: el comerç, l'estudi i la salvaguarda de l'art a la Catalunya del segle XX*. Bellaterra [i altres]: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona [i altres], pàg. 177-204, Memoria Artium, 15.
- SEMPRONIO (1957). «Mañana es Domingo [...]». El embalsamador amateur de arte». *Destino*, any XXI, núm. 1042, 27-7-1957, pàg. 16 [en línia]. *Arxiu de Revistes Catalanes Antigues* (ARCA). <http://www.bnc.cat/digital/destino/index.html> [consulta: 16 març 2021].
- «Sesiones plenarias de la Diputación [...]». *La Vanguardia*, 31-10-1973, pàg. 29.
- «Se celebró en el «Casal Popular» la asamblea de la «Federació de Gremis de Viandes Fresques» [...]». *La Vanguardia*, 18-12-1932, pàg. 13.
- «Sitges: Don Baldomero Falgueras nuevo director del Museo Provincial suburense y de Villanueva y Geltrú [...]». *La Vanguardia*, 15-2-1975, pàg. 33.
- TORRELLA NIUBÓ, Francesc (1988). *El col·leccionisme tèxtil a Catalunya / discurs d'ingrés de l'Acadèmic electe Il·lm. Sr. Dr. Francesc Torrella i Niubó, llegit al saló daurat de la Llotja de Mar el dia 4 de maig de 1988 i discurs de contestació de l'acadèmic numerari Excm. Sr. Dr. Frederic Udina i Martorell*. Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.
- «Vendo 2 magníficas armaduras [...]». *La Vanguardia*, 17-7-1949, pàg. 10.